
ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ
W BYDGOSZCZY

Studia z Nauk Społecznych 1985 z.8

ZDZISŁAW KOSYRZ
WSP w Bydgoszczy

WYCHOWANIE PATRIOTYCZNO-OBRONNE W SYSTEMIE EDUKACJI
POLITYCZNEJ NARODU

Podjmując próbę szerszego naświetlenia zapowiedzanego tematu, pragnę na samym początku wspomnieć o kilku dość istotnych szczegółach. Sprawa pierwsza dotyczy przedmiotu rozważań. Problematyka patriotyczno-obronna jest bowiem stosunkowo dawno wprowadzona do ogólnego systemu edukacji politycznej zarówno młodzieży, jak i szerszych grup społecznych. Zgromadzono już sporo informacji o strukturze i efektach tego wychowania, co nie oznacza, iż dopracowano się takich uogólnień i tez, które wprowadzają pełną jasność co do niektórych kwestii, w tej liczbie również przedmiotu i zakresu wychowania patriotyczno-obronnego w Polsce.

Sprawa druga wiąże się z fragmentarycznością materiału empirycznego, który ma stanowić podstawę zamierzonych analiz. Wynika to zapewne z tej przyczyny, że sam temat należy do najtrudniejszych i to nie tylko w naukach pedagogicznych. Już samo tworzenie pojęć stwarza wiele problemów, i to tak poważnych, że w niektórych teoretycznych rozprawach kwestionuje się nawet autonomiczne istnienie samego zjawiska, które ma być badane. Dlatego w różnych publikacjach używane są takie pojęcia, jak: wychowanie polityczne, obywatelskie, patriotyczne lub patriotyczno-obronne, moralne, społeczne itp. Rodzi się zatem problem: czy i w jaki sposób można wyciągać wnioski z różnych dokumentów, instrukcji, programów, a nawet dostępnych nam wyników w ramach takiego właśnie podejścia do wychowania patriotyczno-obronnego w systemie edukacji politycznej narodu.

Przy przeglądzie materiałów pochodzących z badań, zwłaszcza tych wcześniejszych - by kwalifikować wychowanie patriotyczno-obronne względnie społeczno-polityczne jako przedmiot badań - nie

można uchronić się od wrażenia, że operacjonalizacja tej problematyki została dokonana w stopniu niewystarczającym. Jest to trzecia sprawa, na którą także pragnę zwrócić uwagę. Niekiedy jest przecież tak, że wąski empiryzm cechujący badania demoskopijne, traktuje omawianą problematykę w sposób niezbyt właściwy. Dzieje się tak najczęściej wówczas, gdy wyrywkowe próby badań za pomocą kwestionariuszy - nadal jeszcze główne źródło uzyskiwanych wyników - nie uwzględniają historycznego łańcucha społecznych zjawisk. Prócz tego wydaje się, że badania tego typu przeceniają jednostkę lub grupę jako "nosicieli" określonych postaw lub poglądów, nie zawsze natomiast uwzględnia się wpływy, jakie w mniejszym czy szerszym zakresie wywierają instytucje społeczne na kształtowanie się owych postaw i poglądów. Nie zawsze też uwzględnia się tę okoliczność, że w cyklu życiowym człowieka istnieją wahania w rozwoju postaw, w tej liczbie również postaw patriotyczno-obronnych. Kryją się za nimi wpływy różnych wydarzeń, zróżnicowane są także przeżycia towarzyszące procesowi socjalizacji.

1. Źródła naszych poszukiwań

Współczesne wychowanie patriotyczno-obronne młodzieży należy do obszaru problematyki, której słusznie przypisuje się duże znaczenie w sensie pedagogicznym i społecznym. Treści patriotyzmu i obronności są przedmiotem zabiegów instytucji wychowawczych nie na wszystkich szczeblach i poziomach, są również swoistym wskaźnikiem efektywności ich funkcjonowania. W tej sytuacji rzeczą naturalną jest zainteresowanie, jakim cieszy się ta problematyka zarówno u przedstawicieli nauk społecznych, władz partyjnych i państwowych, jak i wśród badaczy zjawisk wychowawczych. Zainteresowanie to odbija się w zapotrzebowaniu na wiedzę dwójakiego rodzaju: wiedzę o rodzaju postaw patriotyczno-obronnych oraz o szeregu czynników kształtujących te postawy.

Jak już stwierdziłem, do chwili obecnej brak jest odpowiednich wyników badań o globalnym, ogólnokrajowym zasięgu, które byłyby w stanie określić jak dalece patriotyzm i związana z nim obronność stały się powszechne w Polsce. Tym trudniej jest opisać go jako niewątpliwie fenomen w rozmaitych aspektach. Można jedynie później, co uczynię w części końcowej, wyciągać wnioski z jednostkowych studiów, które wydają się być w tym zakresie kompetentne.

Dla pobieżnego ukazania tego zjawiska w skali ogólniejszej można posłużyć się danymi pochodzącymi z badań jakie podejmowano z tego zakresu w latach 1976-1984 przez: Wojskową Akademię Polityczną im. F.Dzierżyńskiego, m.in. w ramach problemu węzłowego 11.4., a dotyczącego modernizacji edukacji narodowej¹, Instytut Badań Problemów Młodzieży², Zespół Wychowania Obronnego Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN i Główną Kwaterę Związku Harcerstwa Polskiego³, Wyższe Szkoły Pedagogiczne w Bydgoszczy⁴ i Krakowie, a także inne wyższe uczelnie. Wykorzystano także niektóre wyniki badań i analiz jakie były publikowane na łamach m.in. "Życia Szkoły Wyższej", "Dydaktyki Szkoły Wyższej", "Ruchu Pedagogicznego" itp.

Dla celów porównawczych wykorzystaliśmy również bogaty, a zarazem interesujący materiał, jaki został opracowany w 1966 r. przez Główny Zarząd Polityczny WP na zlecenie sejmowej Komisji Obrony Narodowej⁵. Wykorzystanie owego materiału ma dla nas doniosłe znaczenie przynajmniej z dwóch względów.

Po pierwsze - i wówczas i obecnie dążymy do uzmysłowienia sobie w jakiej mierze instytucje zajmujące się pracą wychowawczą wykorzystują problematykę patriotyzmu i obronności wraz z całym ich bogactwem ideologicznym, politycznym i moralnym. Po drugie - potrzebne jest ustalenie zarówno stopnia znajomości omawianej tu problematyki w społeczeństwie, zwłaszcza wśród młodzieży, jak i zakresienia pewnych praktycznych sugestii dydaktyczno-wychowawczych.

Sięgnięto również do tych publikacji, które mają charakter inspirująco teoretyczny. Zaliczono do nich m.in. prace: Janusza Kuczyńskiego, Indywidualność i ojczyzna, Józefa Chałasińskiego, Kultura i naród, Świadomość historyczna Polaków - praca zbiorowa pod red. Jerzego Topolskiego, Franciszka Ryszki, Nauka o polityce oraz Mieczysława Michallka, Patriotyzm, tradycja, współczesność.

2. Ogólna charakterystyka systemu wychowania patriotyczno-obronnego

W systemie edukacji politycznej narodu wychowanie patriotyczno-obronne staje się istotnym czynnikiem oddziaływania na społeczeństwo, głównie zaś na młodzież. Wzmacnia ono formy i kierunki edukacji politycznej i pozwala na uzyskiwanie przez nie jak najlepszych efektów dydaktycznych i wychowawczych.

W Polsce istnieje wiele różnych instytucji oraz organizacji społecznych, które pośrednio lub bezpośrednio uczestniczą w pracach na rzecz wychowania patriotyczno-obronnego.

Do instytucji nas interesujących niewątpliwie należą: szkolnictwo, organizacje polityczne, młodzieżowe i społeczne, organizacje paramilitarne, wojsko, rodzina, masowe środki przekazu, instytucje kulturalno-oświatowe i artystyczne, wydawnictwa.

Na zakres programowy i charakter współdziałania tych instytucji wskazują: cele wychowania patriotyczno-obronnego, praktyczne możliwości i kompetencje dydaktyczno-wychowawcze tych instytucji. Wprawdzie nie wszystkie one uczestniczą w procesie wychowania patriotyczno-obronnego w jednakowym stopniu, jednakże wszystkie prowadzą lub inicjują tę działalność.

Omówimy w dużym skrócie podstawowe cechy i właściwości systemu wychowania patriotyczno-obronnego PRL; dokonując charakterystyki nie będziemy sięgać do definicji systemu. Mówiąc zaś najogólniej o systemie, jego cechach i właściwościach mamy na uwadze: wielość jego elementów, występujące między nimi współzależności oraz procesy przekształceń, jakie zachodzą w obrębie ogólnego systemu, jak i w strukturach lokalnych systemów /np. jakie występują relacje między systemem wychowania patriotyczno-obronnego szkoły średniej a podobnym wychowaniem w szkole wyższej, względnie w jakim stopniu instytucje kształcenia równoległego doskonałą swą udział w kształtowaniu postaw ideowych i politycznych, w przygotowaniu młodzieży do rozumienia i przyswojenia wartości patriotyczno-obronnych, w uzbrajaniu jej we wzory pożądanych zachowań oraz kryteria ocen/. Potrzeba poszukiwania wielorakich wzajemnych sprzężeń w ramach lokalnych systemów wynika z tego, iż systemy te mają do spełnienia również własne, swoiste cele, zadania i funkcje, które należy respektować i wykorzystać w takim zakresie, w jakim wywierają wpływ na kształcenie i wychowanie dla obronności kraju, co wymaga, oczywiście, koordynacji działalności i współpracy między nimi. Nieodzownym warunkiem tej koordynacji jest uznawanie przez wszystkie ogniwa tych samych ideałów wychowawczych, zasad postępowania i kryteriów wartości. Czy zawsze tak jest - oto pytanie, na które chciałbym w oparciu o dostępne mi wyniki badań, ekspertyzy i oficjalne oceny, dać w dużym skrócie odpowiedź. Ponadto jeszcze jedna dygresja.

Dokonując pedagogicznej analizy wychowania patriotyczno-obronnego, warto także ustalić w jakim stosunku pozostaje to wychowanie do innych dziedzin wychowania, zwłaszcza do wychowania ideowego. Ustalenie pewnych związków między tymi dziedzinami wychowania nie powinno nikogo dziwić ani zaskakiwać. Odnoszą się one bowiem do tych sfer działania ludzkiego, które wyrażają stosunek jednostki do podstawowych wartości naszych czasów.

Związek wychowania patriotyczno-obronnego z wychowaniem ideowym jest tak bardzo ścisły, iż trudno bez uwzględnienia jednego z nich ustalić zakres drugiego. Związek ów charakteryzuje się tym, że ideologia wyraża system wartości nadrzędnych, z których wyprowadzany jest określony system wychowania patriotyczno-obronnego. Można więc powiedzieć, że wychowanie patriotyczno-obronne - zdefiniowane na terenie pedagogiki i rozbudowane o pojęcia i treści związane z problematyką działania i myślenia ideowo politycznego zarysowuje jak gdyby ogólną koncepcję realizacji tego wychowania w różnych warunkach i środowiskach. Mówiąc jeszcze prościej - wyznacza postulaty różnych zakresów tego wychowania, a więc wychowania patriotyczno-obronnego we wspomnianych uprzednio środowiskach i organizacjach społeczno-politycznych. Wypełnianie zatem powinności patriotyczno-obronnych jest swoistą ideowością w praktyce stosunku jednostki lub większych grup do narodu i jego państwowych form istnienia.

Kontynuowane dotychczas analizy wymagają oczywiście pewnego uporządkowania. Przede wszystkim powstaje pytanie o charakter systemu wychowania patriotyczno-obronnego, Czy jest to system formalny - obejmujący swym zasięgiem sumę określonych instytucji, czy też jest systemem innowacyjnym, inspirującym całość przedsięwzięć patriotyczno-obronnych i to zarówno w strukturach poziomych, jak i pionowych.

Zasadnicza różnica między systemem formalnym a innowacyjnym tkwi w odmiennej koncepcji działania dydaktyczno-wychowawczego. W systemie formalnym dominują elementy działania tradycyjnego, charakteryzującego się głównie nadawaniem organizacji wychowania struktury liniowej.

Poszczególne instytucje realizują cele kształcenia i wychowania patriotyczno-obronnego oddzielnie, niezależnie od siebie, kończąc procesy tego wychowania w różnym czasie. Niezależność owych proce-

sów względem siebie powoduje, iż każdy z nich stanowi pewną całość, ale całość zubożonego współdziałania z pozostałymi instytucjami i organizacjami. Skutki takiego działania są na ogół znane. Tego rodzaju praktyka przeczy oczywiście nowoczesnej teoretycznej wiedzy o wychowaniu. Jest bowiem nie do pogodzenia ze słuszną dyrektywą podejścia holistycznego, a więc takiego, które zakłada, iż wszelkie oddziaływania wychowawcze odnoszą się zarówno do całości systemu [instytucji], jak i do wysoce złożonej w swej strukturze i funkcji ludzkiej osobowości⁶.

Poczyniona tu niezbyt śmiała uwaga sugeruje holistyczne podejście do organizacji wychowania patriotyczno-obronnego w naszym kraju. Nie do przyjęcia wydaje się bowiem praktyka polegająca na działaniu poszczególnych środowisk niezależnie od siebie lub obok siebie. Proponowanej tu sugestii nie należy oczywiście upraszczać. Nadal bowiem trzeba i należy organizować procesy omawianego wychowania w ramach poszczególnych instytucji. Chodzi wszakże o to, aby określone cele były integralną częścią składową całokształtu przedsięwzięć ideowo-wychowawczych, aby polistrukturny system wychowania patriotyczno-obronnego miał charakter dynamiczny, otwarty na działania innowacyjne - nie tylko w lokalnym systemie, lecz również jako układ integrujący i współdziałający z otoczeniem.

Postulując innowacyjny system wychowania patriotyczno-obronnego mamy na myśli również efektywniejsze wykorzystanie czasu, umiejętności i motywacji wszystkich uczestników tego wychowania, a także lepsze i śmielsze wykorzystanie dostępnych środków i pomocy dydaktyczno-wychowawczych. [Szczegółowy model systemu wychowania patriotyczno-obronnego - s.29/.

Wymienione elementy stanowią podstawowe podsystemy [ogólny] ogólnego systemu wychowania patriotyczno-obronnego, wywierają decydujący wpływ na jego kształt i kierunek rozwoju.

Między wymienionymi elementami zachodzą różne relacje, które łącznie tworzą strukturę systemu. Na system wywiera oczywiście także wpływ otoczenie, które może być o wysokim stopniu zmienności, złożoności lub zróżnicowania. Do otoczenia wchodzi to wszystko, co pozostaje w innych relacjach przyczynowych z systemem czy jego częściami.

W schemacie 1 wymieniono podsystemy i ich elementy [występują one w różnych ilościach/]. Podsystemy te współdziałają ze sobą i

zachodzi między nimi coraz dalej postępujące współdziałanie, które w konsekwencji prowadzi do integracji ich działania, szczególnie w zakresie realizacji celów głównych.

Całość zebranego materiału pozwala na dwie podstawowe konstatacje. Pierwsza dotyczy tych podsystemów, które były przedmiotem badań empirycznych. Okazuje się, że stosunkowo najsilniej wpływają na kształtowanie postaw patriotyczno-obronnych takie środowiska /instytucje/, jak: Ludowe Wojsko Polskie, PZPR, szkoły średnie, ZHP, LOK, ZBoWiD i OHP. Konstatacja druga. Z różnych źródeł i analiz historyczno-porównawczych i doniesień prasowych itp. możemy hipotetycznie - ale tylko hipotetycznie - zakładać określony wpływ na rozbudzenie zainteresowań patriotyczno-obronnych takich instytucji, jak: radio i telewizja, rodzina, kościół, muzea, ZSMP, PTTK, Aeroklub itp.

3. Udział niektórych podsystemów w procesie wychowania patriotyczno-obronnego

A. S z k o l n i c t w o

Szczególne miejsce w omawianym systemie przypada szkolnictwu. I tu można sformułować pierwszy problem, mianowicie: szczególna odpowiedzialność szkoły współczesnej za nurt wychowania patriotyczno-obronnego, za charakter i rodzaj uczestnictwa młodzieży i kadry nauczycielskiej w różnych formach pracy pozalekcyjnej, a także w ramach działalności organizacji społecznych.

Zasadniczy wpływ na kształtowanie podstaw patriotyczno-obronnych młodzieży - jak wykazały badania - wywiera szeroko rozumiane przysposobienie obronne. Realizacja tego przedmiotu rozpoczyna się już w VIII klasie szkoły podstawowej a kończy właściwie dopiero w czasie studiów wyższych lub w czasie pełnienia służby wojskowej. Można zatem przyjąć, iż kształcenie i wychowanie dla obronności kraju stało się w naszych warunkach zinstytucjonalizowaną formą przygotowania ogólnobronnego znacznej części społeczeństwa, a to głównie dlatego, bowiem edukacja szkolna ma takie zalety, których nie mają inne instytucje wypełniające swoje powinności w ramach obrony cywilnej. Do właściwości tych niewątpliwie należą: m a s o w o ś ć, daleko posunięta p l a n o w o ś ć i s y s t e m a t y c z n o ś ć.

Ostatnie lata przekonują, iż kształcenie i wychowanie dla obronności kraju ma coraz bliższe związki z nauką. Stwarza to możliwość szerokiego upowszechnienia w społeczeństwie wyników badań naukowych i naukowego myślenia o związkach patriotyzmu z obronnością. O tych i podobnych związkach, a także dalszym podejmowaniu prac naukowo-badawczych z tego zakresu mówiłem na konferencji naukowej poświęconej 40-leciu ludowego Wojska Polskiego. W tym miejscu chciałbym natomiast najogólniej skonstatować kilka podstawowych faktów i prawidłowości.

1. Funkcjonujący w Ministerstwie Oświaty i Wychowania system wychowania patriotyczno-obronnego obejmuje swoim zasięgiem wszystkie rodzaje instytucji, regulując wzajemne zależności między nimi /kuratoria, szkoły średnie, podstawowe, ponadpodstawowe, domy dziecka, zakłady wychowawcze, pogotowia opiekuńcze, przedszkola/. Analizując różne elementy tego systemu brano pod uwagę, jak ów system kształtuje się również w skali lokalnego środowiska szkolnego i placówki wychowawczej. Okazuje się, iż między systemem resortowym a lokalnym występują określone relacje. Ich wielostronność przekonuje, że lokalne systemy patriotyczno-obronne nie mogą się rozwijać tylko na zasadzie wiernego wykonawstwa "odgórnych" dyrektyw i zarządzeń. W działalności patriotyczno-obronnej każdej szkoły, placówki powinna znaleźć się miejsce zarówno na wykonywanie zarządzeń instancji wyższych, jak i na własną inicjatywę - zwłaszcza podczas organizacji obrony i ochrony dzieci i młodzieży, podejmowania współpracy z terenowymi formacjami OC na rzecz szkoły, opracowania planu ewakuacji w czasie alarmu itp. W gruncie rzeczy chodzi przecież o stworzenie takiego systemu, który odpowiadałby odgórnym wymogom i oczekiwaniom, a zarazem realnym potrzebom lokalnego środowiska szkolnego, miasta, dzielnicy, gminy. Słuszna jest zatem praktyka w badanych szkołach i placówkach, bowiem uwzględniane są lokalne potrzeby i możliwości⁷.

2. Wyniki badań wykazały, że rezultaty pracy środowiska szkolnego zależą głównie od kwalifikacji zawodowych i pedagogicznych nauczycieli PO. Prawdą jest, iż średni stan natężenia postaw obronnych młodzieży jest stanem pozostającym w pewnej dysproporcji do stanu oczekiwań, niemniej bezsporny jest wpływ nauczycieli PO na upowszechnianie i utrwalanie zainteresowań patriotyczno-obronnych młodzieży, zwłaszcza młodzieży szkół średnich⁸. Walnie przyczyniają się do tego ucze-

linie z zawodem nauczyciela przysposobienia obronnego⁹.

3. Szeroko, dość wielostronnie i efektywnie podejmowane było kształcenie wojskowe i obronne młodzieży akademickiej. W wyniku kilku prac doktorskich i kilkudziesięciu prac magisterskich opisano teoretyczny model funkcjonowania studium wojskowego, zweryfikowano szereg hipotez dotyczących czynników determinujących wychowanie patriotyczno-obronne młodzieży akademickiej. Wyniki badań potwierdziły obiegową tezę, że młodzież w zasadzie dobrze zna problematykę patriotyczno-obronną i że szkolenie obronne ma znaczny wpływ na jej stosunek do służby wojskowej.

4. Badaniami z tego zakresu objęto podchorążych rezerwy. Okazuje się, iż treści kształcenia w SOR są stosunkowo łatwe i nie przedstawiają dużego stopnia trudności w ich przyswojeniu. Stwierdzono również, iż średnie arytmetyczne oceny za wiedzę i sprawności dydaktyczne, niezależnie od ukończonej szkoły średniej, rosły wraz ze wzrostem liczby przeprowadzonych zajęć¹⁰.

Kształtowanie postaw patriotyczno-obronnych młodzieży przez szkołę rozpatrywać należy na tle ścisłego współdziałania z organizacjami społecznymi, młodzieżowymi i paramilitarnymi, zwłaszcza takimi, jak: Związek Harcerstwa Polskiego /ZHP/, Liga Obrony Kraju /LOK/, Aeroklub PRL, koła i związki sportowe, a także Polski Czerwony Krzyż /PCK/, Związek Bojowników o Wolność i Demokrację /ZBoWiD/, Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej /TPPR/.

B. Organizacje młodzieżowe i społeczne

Badania wykazały, iż na postawy patriotyczno-obronne zwłaszcza młodzieży szkolnej, istotny wpływ wywiera przynależność do ZHP. Okazuje się, że występuje silny związek między aktywnością członków a pełnieniem przez nich określonych funkcji w organizacji, między wiedzą społeczno-polityczną a zainteresowaniem problematyką obronną. Za najbardziej wartościową formę działalności ZHP związaną z obronnością kraju, zarówno nauczyciele jak i uczniowie uznali manewry techniczno-obronne i zawody sportów obronnych /blisko 75 %/¹¹. Również obronę ojczyzny traktują badani jako integralny wskaźnik patriotyzmu współczesnych Polek i Polaków /89 % badanych harcerzy/. Niewiele niższy jest ten wskaźnik wśród kadry instruktorskiej /80 %/¹².

Na uwagę zasługuje fakt, że Związek Harcerstwa Polskiego jest jedyną organizacją młodzieżową, zaliczaną do systemu Obrony Cywilnej Kraju. Godne szerszego zainteresowania są także doświadczenia i rezultaty wychowawcze Inspektoratu Specjalności Obronnych Związku Harcerstwa Polskiego. Inspektorat, jako samodzielny harcerski ośrodek z siedzibą w Krakowie jest dotychczas jedyną tego typu placówką w skali kraju¹³. Warto przypominąć, że w ubiegłorocznych (1981 r.) manewrach techniczno-obronnych ZHP uczestniczyło łącznie około 400 tys. młodzieży harcerskiej, zaś w harcerskiej akcji letniej uczestniczyło ponad 300 tys. Zorganizowano w jej ramach 319 obozów szkoleniowych z zakresu specjalności obronnych.

Ważną rolę w umacnianiu powszechnej obronności kraju spełnia ZSMP. Przeprowadzone badania w dwóch liceach ogólnokształcących na terenie m.st. Warszawy i w jednym - w Giżycku wskazują, że zostały stworzone wszelkie warunki, aby w działalności ruchu młodzieżowego szerzej i skuteczniej upowszechnić postawy patriotyczne oraz nadawać szczególną rangę wychowaniu patriotyczno-obronnemu.

Pewną informację z tego zakresu mogą także stanowić wyniki badań ukazujące stosunek młodzieży wiejskiej do rzeczywistości społecznej w Polsce w latach osiemdziesiątych. Badania zostały przeprowadzone przez Instytut Badań Problemów Młodzieży w 1984 r. na GUS-owskiej próbie adresowej. W badaniach tych ustalono również stosunek młodzieży do narodu i historii. Młodzież ta w porównaniu z rówieśnikami z innych środowisk bardziej optymistycznie ceni stan realizacji demokratycznych wartości ładu społecznego takich, jak: równość, sprawiedliwość, prawda, praworządność, racjonalność, dyscyplina, demokracja, reprezentacja polityczna¹⁴.

Najsilniej zaznacza się różnica w określaniu stopnia w jakim interesy młodzieży reprezentują organizacje ZSMP, ZMW, ZHP, i ZSP. Aktywni są zdania, że organizacje te reprezentują interesy młodzieży /82,5 %/, natomiast pozostała młodzież męska częściej jest temu stanowisku przeciwna /42 %/¹⁵.

C. Organizacje paramilitarne

Szczególną aktywność w omawianym tu wychowaniu przejawiają takie organizacje, jak: LOK, ZBoWID i OHP. Są to organizacje nie

tylko liczne, lecz nade wszystko ideowo i organizacyjnie prężne. Np. LOK /skupia milion Polaków w wieku 40 lat, co stanowi ponad 50 % członków organizacji LOK-owskiej/ jest szkołą konkretnych umiejętności obronnych i zarazem upracticzną formą wychowania patriotyczno-obronnego młodzieży¹⁶.

Szczególną aktywność przejawiają szkolne koła LOK; wspólnie z drużynami ZHP inicjują szereg cennych przedsięwzięć patriotyczno-obronnych. Obok spotkań z żołnierzami WP, zwiedzania jednostek i sal tradycji aktywnie włączają się do uczestnictwa w pokazowych ćwiczeniach Szkolnego Oddziału Samoobrony, organizowanych w czasie trwania obozów, wycieczek i zajęć sportowo-obronnych¹⁷.

OHP. Wychowanie patriotyczno-obronne w OHP jest częścią składową procesu wychowania młodzieży. Treścią poczynań organizacyjno-wychowawczych jest tu kształtowanie pożądaných postaw i zachowań młodzieży wobec powszechnego obowiązku obrony ojczyzny, socjalistycznego ustroju, konstytucji i praworządności. Działalność ta charakteryzuje się w praktyce szkoleniem ideowo politycznym i wojskowo-obronnym w ramach oblięatoryjnego programu.

W oddziałach obrony cywilnej oprócz programowego szkolenia ideowo politycznego i wojskowo-obronnego dużą rolę w kształtowaniu postaw patriotyczno-obronnych odgrywają: działalność kulturalno-oświatowa, turystyczno-krajoznawcza, spartakiady sportów obronnych.

Szczególnie ważnym przedsięwzięciem jest wychowanie patriotyczno-obronne przez pracę. Junacy zdobywając zawód, realizują określone zadania produkcyjne. Opieką otoczną jest również młodzież niedostosowana społecznie. OHP spełnia więc funkcje wychowania patriotyczno-obronnego poprzez działania szkoleniowo-produkcyjne i obronne, wychowanie resocjalizacyjne, działalność kulturalno-oświatową i sportową.

D. M a s o w e   ś r o d k i   p r z e k a z u

Nie jest rzeczą łatwą i możliwą do ustalenia faktycznego wpływu masowych środków przekazu na kształtowanie zainteresowań patriotyczno-obronnych. Pewnym wskaźnikiem owych zainteresowań mogą być informacje o wynikach badań audytorium audycji radiowych przygotowywanych przez Naczelną Redakcję Programów Wojskowych w PR.

Ośrodek Badania Opinii Publicznej i Studiów Programowych dostarcza danych tylko o trzech audycjach wojskowych: "Radiowym Magazynie Wojskowym", "Czas i ludzie" oraz o "Żołnierskim zwiadzie". Większym zainteresowaniem cieszy się audycja historyczna niż Radiowy Magazyn Wojskowy. Najniżej sytuuje się "Żołnierski Zwiad". Przesądza o tym prawdopodobnie nie treść, lecz forma audycji.

Dużą pomocą merytoryczną i dydaktyczną są audycje "Nie tylko dla słuchaczy w mundurach". Ich wysoki poziom w dużym stopniu wpływa na skuteczność zajęć politycznych i aktywizację żołnierzy¹⁸.

W szerszym zakresie omawianą problematykę popularyzuje codzienna prasa, głównie "Żołnierz Wolności", "Trybuna Ludu" i "Życie Warszawy". Dużą poczytnością cieszy się tygodnik "Żołnierz Polski".

E. P l a c ó w k i k u l t u r a l n o - o ś w i a t o w e i a r t y s t y c z n e

Obok radia, telewizji i prasy ważną rolę w procesie wychowania patriotyczno-obronnego spełniają placówki kulturalno-oświatowe i artystyczne. Zaliczono do nich: kina, teatry, muzea, domy kultury, zespoły pieśni i tańca, biblioteki, świetlice. Są to placówki pozaszkolne, chociaż kontynuują w pewnym stopniu działania patriotyczne szkoły. Z tego względu w odpowiednim zakresie formułują programy lub działania patriotyczno-obronne z młodzieżą.

Problematyka ta była raczej sporadycznie przedmiotem badań i nie zawsze pod kątem efektów wychowania patriotyczno-obronnego¹⁹. Najszerzej i stosunkowo systematycznie jest ona podejmowana w środowisku wojskowym. Ten dorobek i doświadczenia wymagają szerszej popularyzacji i zastosowania w innych środowiskach.

Znana jest natomiast nieco szerzej informacja co do źródeł, z których określone grupy społeczne czerpią wiadomości o wojsku i obronności. W grupie cywilnej otrzymujemy typową obserwowaną także w innych badaniach, hierarchię środków informacji: telewizja, prasa, radio. Na te trzy ośrodki przypada ponad 2/3 wyborów. Do pozostałych źródeł zalicza się ustne przekazy, film, wydawnictwa popularnonaukowe, literaturę, podręczniki szkolne i inne.

Stopień zainteresowania omawianą problematyką jest zróżnico-

wany. Wydaje się, że poziom zaspokajania potrzeb z tego zakresu jest raczej zadowalający.

W ludowym Wojsku Polskim w programie rozwoju kultury określono kierunki działalności kulturalno-oświatowej. Zostały one najpełniej wyrażone w Programie rozwoju kultury w Siłach Zbrojnych PRL, a następnie w Żołnierskiej Wszechnicy Kultury wydanej w 1983 r. przez wydawnictwo MON. Na tej niwie w LWP utrzymuje od lat bardzo żywe i wielostronne kontakty z różnymi środowiskami. Np. w 1984 r. podpisano tekst porozumienia o współpracy GZP WP z ZG ZNP, którego wytyczną dla poszczególnych szczebli staje się ścisła współpraca i intensyfikacja oddziaływań patriotyczno-obronnych na młodzież. Istotne znaczenie mają także dokonania programowe Głównego Inspektoratu OT, Departamentu Spraw Obronnych Ministerstwa Nauk i Szkolnictwa Wyższego, Ministerstwa Oświaty i Wychowania, Zarządu Szkolenia Poza Wojskiem. Warto także podkreślić wydatną pomoc Wojskowych Kręgów Instruktorskich ZHP, przy organizacji spotkań z młodzieżą np. z okazji 40-lecia powstania LWP itp. Również Dom Wojska Polskiego, Muzeum WP - Centralna Biblioteka Wojskowa /CBW/, kluby okręgowe, garnizonowe, żołnierskie zespoły artystyczne, orkiestry wojskowe, festiwale piosenki żołnierskiej - mają wielki wpływ na kształtowanie poglądów i postaw patriotyczno-obronnych całego społeczeństwa.

Na oddzielną uwagę zasługują wojskowe instytucje naukowe, które także walnie przyczyniają się do popularyzacji wiedzy patriotyczno-obronnej w kraju.

5. Zakład pracy

Istotnym dopełnieniem dotychczasowych rozważań jest działalność patriotyczno-obronna w zakładach pracy. Problem ten nie zawsze jest przedmiotem pogłębionych badań i refleksji pedagogicznych. Dostępne nam wyniki badań pochodzą z drugiej połowy lat siedemdziesiątych²⁰. Dotyczyły one głównie tego, co społeczeństwo wie o obronności kraju, oraz w jakim stopniu problematyka ta jest upowszechniana w zakładach pracy.

Działające w poszczególnych resortach Zakładowe Oddziały Samoobrony zobowiązane są do organizowania szkolenia oraz przygotowania załóg do ochrony zakładów pracy, w zwalczaniu pożarów itp.

ZOS współdziałają z terenowymi i specjalistycznymi oddziałami samoobrony /TOS, SOS/. Stopień zainteresowania omawianą problematyką jest wyznacznikiem powodzenia w dziedzinie opanowania pewnych wiadomości i umiejętności z jej zakresu²¹.

6. Wnioski i postulaty dydaktyczno-wychowawcze

Przemiany zachodzące w ostatnim czasie w naszym życiu społecznym zarysowują nowe potrzeby i możliwości realizacji omawianych problemów wychowania patriotyczno-obronnego. Stają się one bliskie tym potrzebom, ku którym zmierzają różnorodne działania reformatorskie, szczególnie te, które doskonalenie procesów wychowawczych uzależniają od zwiększenia inicjatyw wszystkich uczestników tego procesu.

Nie jest łatwo dziś organizować i realizować procesy wychowania patriotyczno-obronnego. Problematyka patriotyczna jest ostatnio coraz częściej wykorzystywana w walce ideologicznej. Źródła tego stanu są złożone, wykraczają daleko poza mury i kompetencje wymienionych instytucji. Stwierdziliśmy bowiem, że na system wychowania patriotyczno-obronnego wpływa otoczenie, które w naszych warunkach charakteryzuje się wysokim stopniem zmienności, złożoności i zróżnicowania. Mówiono o tym m.in. na Ogólnopolskiej Partyjnej Naradzie Nauk Społecznych w listopadzie 1984 r. Wydaje się, że postulat przyspieszania procesów konsolidacji ideowej i metodologicznej przedstawicieli nauk społecznych, /wzmocnienie ofensywności tego środowiska a zarazem intensyfikacji ich wysiłku badawczego, w całej pełni odnosi się do problematyki omawianej w mniejszym artykule. Nie można bowiem dopuścić do tego, aby w płaszczyźnie teoretycznej inne warianty wychowania patriotycznego wyprzedzały myśl marksistowską. W Polsce - gdzie istnieje specyficzna sytuacja wyznaniowa - śledzenie tego co dzieje się w pedagogice chrześcijańskiej powinno mieć swój właściwy wymiar. Mam tu na uwadze to, co profesor Jerzy Maternicki /na jednym z sympozjów/ nazwał trzecim obiegiem informacji historycznej. Do głównych instytucji tego obiegu zaliczono m.in. kościoły. Kiedyś mieliśmy tzw. latające uniwersytety, dzisiaj mamy odczyty w kościołach, które jak wiadomo potrafią pomieścić znacznie więcej osób niż największe mieszkanie prywatne. Wydaje się, że na obecnym etapie cechą charakterystyczną wspomnianego obiegu jest nie tylko opozycyjność wobec upowszechnianych przez

tradycję historyczną treści o zabarwieniu patriotycznym, lecz coraz śmielsza dążność do tworzenia ideologicznej alternatywy dla socjalizmu.

Słuszny wydaje się także zgłoszony - na wspomnianej naradzie przedstawicieli nauk społecznych - postulat, aby koncentrować się wokół kluczowych problemów badawczych. Do problemu takiego zaliczam relacje, jakie zachodzą między polityką a wychowaniem w ustroju socjalistycznym.

Na potrzebę wspólnych przedsięwzięć naukowych wskazują również wyniki, jakie prezentuję w niniejszym artykule. Wychowanie patriotyczno-obronne jest orientacją pedagogiczno-polityczną. Dlatego dużą rolę odgrywa tu poszukiwanie nurtów myślowych i ukierunkowań naukowych, do których można nawiązać, by przejmować od nich przydatne dla nas ustalenia, by czerpać inspirację do własnych poszukiwań i własnych propozycji. Z tej też racji wydaje się, że wychowanie patriotyczno-obronne w różnych środowiskach, zwłaszcza zaś w szkolnictwie nie powinno ograniczać się tylko do realizacji przedmiotu PO. Byłoby również wskazane, aby na szczeblu centralnym był jeden koordynator działalności tych organizacji, które pośrednio lub bezpośrednio zajmują się wychowaniem patriotyczno-obronnym. Z inicjatywy Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN powołany został Zespół Wychowania Obronnego, lecz jest to ciało społeczne, mogące śledzić i oceniać efekty tego wychowania tylko przy wydatnej pomocy instytucji mającej na ten cel odpowiednie środki.

Warto raz jeszcze stwierdzić, iż wychowanie patriotyczno-obronne w naszej rzeczywistości jest jednym z istotnych sposobów umacniania socjalistycznego państwa. Potwierdzają to zarówno wydarzenia ostatnich lat, jak i przeszło 40-letnie doświadczenia budownictwa socjalistycznego w Polsce.

Mamy głębokie przeświadczenie, że omawiany dziś temat pozwala dostrzegać głęboki związek wychowania młodzieży z obronnością, ale obronnością pojmowaną nie w kategoriach socjotechnicznych czy instrumentalnych, lecz w kategoriach ukazujących związek obronności kraju z polityką, ekonomiką i siłą armii. Wiemy, że pojmowanie obronności w kategoriach przekonań ideowych, politycznych i światopoglądowych nie dokonuje się w sposób automatyczny, że do ukształtowania takich postaw i przekonań nie wystarczą tylko dobre podręczniki, a nawet gruntownie zmienione treści nauczania w systemie szkolnym. Na

kształtowanie tego rodzaju postaw i motywacji trzeba wielu lat pracy edukacyjnej, wielostronnej i humanistycznej inspiracji w różnych dziedzinach życia społecznego, ekonomicznego i kulturalnego. Dlatego w procesie wychowania patriotyczno-obronnego młodzieży trzeba śmiało i systematycznie ukazywać jedność takich wartości, jak: obronność, naród, państwo, ojczyzna. Dialektyczne ujmowanie tych wartości stwarza podstawę, a zarazem rękojmię doskonalenia systemu wychowania patriotyczno-obronnego młodzieży, gwarancję tego, iż - jak poucza historia oręża polskiego - nie ma triumfu bez trudu.

Kiedy dzisiaj mówimy i piszemy o wychowaniu patriotyczno-obronnym młodzieży, gdy zastanawiamy się nad jego ideowo-wychowawczą siłą, gdy w naszych dokonaniach siłę tę dostrzegamy, to między innymi po to, żeby ją raz jeszcze zdefiniować, a także uzmysłwić sobie i innym, że wychowanie to ma swój niedający się przez nikogo naruszyć status ideowo-moralny. Wzmacnia ono i jednoczy postawy patriotyczne i obowiązki obronne młodzieży. Dzięki temu wychowanie to stało się wartością edukacyjną dla obecnych i przyszłych pokoleń.

PRZYPISY

- ¹ Wyniki tych badań zostały opisane i upowszechnione w książce J. Bogusz, Z. Kosyrz - Kształtowanie postaw patriotyczno-obronnych, Warszawa 1979. Pewną próbę dalszej kontynuacji rozważań z tego zakresu podejmuję w artykułach: Zmienność i dynamiczność wychowania patriotycznego, Zeszyty Naukowe WAP nr 116 Warszawa 1983; Rola wojska w wychowaniu patriotyczno-obronnym młodzieży, W: "40 lat LWP", Ossolineum 1984
- ² Por. m.in. Janusz Gęsiński, Patriotyczne i internacjonalistyczne postawy młodzieży Warszawa MAW 1983, Stosunek młodzieży do wojska i obronności kraju /maszynopis/ 1984
- ³ Związek Harcerstwa Polskiego w procesie wychowania patriotyczno-obronnego młodzieży, Warszawa 1984
- ⁴ Studia z Nauk Społecznych Zeszyt 5, Wychowanie obronne. Bydgoszcz WSP 1981

- ⁵Wojna wyzwolenicza narodu polskiego w badaniach naukowych, działalnośc popularyzatorskiej i świadomości społeczeństwa, /Referat przedstawiony Sejmowej Komisji Obrony Narodowej z dnia 28 czerwca 1966 r., CZP WP - Zarząd Propagandy, Warszawa sierpień 1966
- ⁶Por. m.in. H.Muszyński, Zarys teorii wychowania, Warszawa PWN 1976 ss.346-347
- ⁷Szerzej problemy te omawiano w opracowaniach: Kształtowanie i wychowanie dla obronności kraju /Materiały z konferencji, która odbywała się 9 grudnia 1980 r. w Wojskowej Akademii Politycznej/, Warszawa WAP 1983 ss.3-25
- ⁸Por. m.in. Jan Ignatiuk - Postawy obronne młodzieży szkół średnich, W: Studia z nauk społecznych, Zeszyt 5 - Wychowanie obronne, Bydgoszcz Wyższa Szkoła Pedagogiczna 1981 ss.17-39
- ⁹Edward Jeziorowski - Postawa patriotyczno-obronna a identyfikowanie się z przyszłym zawodem nauczyciela, tamże ss.53-58
- ¹⁰Por. m.in. prace doktorskie: Kazimierz Figurski, Efektywność kształcenia wojskowego i obronnego studentów Uniwersytetu Łódzkiego, WAP 1978 /maszynopis/; Marian Wrzecion, Wpływ kształcenia wojskowego na postawy społeczno-obronne studentów Śląskiej Akademii Medycznej im. L.Waryńskiego /maszynopis/ 1974; B.Gietka, Rola szkolenia polityczno-obronnego w wychowaniu patriotycznym studentów, Warszawa WAP 1972 /maszynopis/
- ¹¹Jan Ziarkowski - Sojusznicza rola związku ZHP w przysposobieniu obronnym młodzieży szkolnej, W: Związek Harcerstwa Polskiego w procesie wychowania patriotyczno-obronnego młodzieży, /Materiały sympozjum ZHP i PAN pod red. Sławomira Mazura i Jerzego Zakrzewskiego Warszawa 1984 s.78
- ¹²Sławomir Mazur - Stan świadomości patriotyczno-obronnej młodzieży harcerskiej na podstawie badań przeprowadzonych w latach 1981-1983, tamże s.83
- ¹³Jej doświadczenia osiągnane na przestrzeni ostatnich lat były przedmiotem badań Sławomira Mazura - adiunkta ZWO WSP w Krakowie, jednocześnie komendanta tego Instytutu. Zebrane wyniki opisał i przedstawił

- w monografii. Działalność Inspektoratu Specjalności Obronnych ZHP w Krakowie i jego rola w wychowaniu patriotyczno-obronnym młodzieży, Warszawa 1983 Główna Kwatera ZHP w Warszawie s.324. Teoretyczną i metodyczną wykładnię pracy wychowawczej harcerstwa przedstawiono w pracy pt.: "Podstawy wychowania w ZHP" pod red. H. Muszyńskiego, Bydgoszcz Wyższa Szkoła Pedagogiczna 1984 ss.230
- ¹⁴ Świadomość społeczno-polityczna młodzieży wiejskiej, Warszawa styczeń 1985 IBPM - Urząd Rady Ministrów s.26
- ¹⁵ Tamże, s.23
- ¹⁶ Wacław Krawczyk - Niektóre problemy wychowania patriotyczno-obronnego w Lidze Obrony Kraju, W: ZHP w procesie wychowania patriotyczno-obronnego s.136
- ¹⁷ Interesującą informacją z tego zakresu jest opracowanie, 35 lat patriotyczno-obronnej działalności LOK w województwie kaliskim - Kalisz, wrzesień 1979. W publikacji tej znajduje się opracowanie A. Parzyszka, która dotyczy krótkiej charakterystyki prac naukowych poświęconych LOK.
- ¹⁸ Por. m.in. Stanisław Krowicki - Audycje polskiego radia "Nie tylko dla słuchaczy w mundurach" jako czynnik wspomagający działalność dydaktyczno-wychowawczą kierowników grup szkolenia politycznego żołnierzy służby zasadniczej, W: Kierunki doskonalenia szkolenia politycznego żołnierzy zasadniczej służby wojskowej, Warszawa GZP WP - Zarząd Propagandy i Agitacji, WAP 1984
- ¹⁹ Wstępną ocenę tego zagadnienia przygotowałem dla Wydziału Ideologicznego KC PZPR w 1977 r. w opracowaniu, Współczesne problemy wychowania obronnego w środkach masowej informacji i propagandy, Warszawa WAP 1977 ss.41. Nieco szerzej podjęto pewne fragmenty w pracy: Kształtowanie postaw patriotyczno-obronnych młodzieży, Warszawa WP 1979
- ²⁰ J. Kozłowski, K. Suzdalewicz, Poznawanie i kształtowanie postaw polityczno-obronnych członków zakładowych oddziałów samoobrony (Zarys modelu), Warszawa 1976 (praca doktorska - maszynopis WAP)
- ²¹ Pewnym uzupełnieniem naszych rozważań może być opracowanie Rady Młodzieżowej Wojska Polskiego, Podstawowe aspekty wychowania pa-

triotycznego i przygotowania obronnego młodzieży pracującej /Sesja popularnonaukowa ZSMP/, Warszawa MON 1979

PATRIOTIC-DEFENSIVE EDUCATION IN THE SYSTEM OF POLITICAL EDUCATION OF THE NATION

Summary

The article describes basic elements of the system. Effects of the educational influence of certain subsystems have been presented in the second part and at the end there are conclusions and didactic-educational postulates.

ПАТРИОТИЧЕСКИ-ОБОРОННОЕ ВОСПИТАНИЕ В СИСТЕМЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ НАРОДА

Резюме

В работе на тему патриотически-оборонного воспитания в системе политического образования народа, представлены основные части этой системы.

Во второй главе представлены результаты воспитательного воздействия некоторых подсистем.

В конце статьи итоги и воспитательно-дидактические требования.